CRISTIAN MIHAIL

MODIFICĂRI SEMANTICE ÎN LEXICUL LATIN AL ROMÂNEI SUB INFLUENȚA MEDIULUI MILITAR. (IV) – ROM. *SARCINĂ*

Preocupările anterioare din cadrul acestui subiect general[1] au condus la evidențierea sau confirmarea a 33 de cuvinte româneşti aparținătoare lexicului moştenit din latină, ca prezentând modificări semantice specifice mediului rezistenței armatei romane şi/sau obştilor dacoromane la invaziile barbare din prima jumătate a mileniului I. Reconstituirea proceselor intelectuale care au afectat semantic formele latine clasice a determinat identificarea unor inovații lingvistice (metafore, metonimii, specializări şi generalizări de sens, abrevieri ale unor expresii de comandă militară – în esență: modificări, transferuri, disponibilizări şi reocupări semantice în formele latine clasice). Asemenea inovații nu s-au putut impune şi nu au putut dăinui în limba comună decât dacă (1) grupul luptătorilor era numeros (antrenând chiar întreaga populație bărbătească amenințată) şi (2) problemele apărării erau de lungă durată (seculare).

Cele mai reprezentative cuvinte latine aparținând mediului militar (dintre cele 33 analizate anterior) sunt acelea care au fost continuate numai în română (sau/şi numai în câteva zone dialectale occidentale, probabil mai intens colonizate cu veterani ai armatei romane), precum: *miles* (rom. *mire), procedere* (rom. *a purcede), scandula* (rom. *scândură), tĕnuāre* (rom. *a înțina), trepidare* (rom. *a trepăda)* şi *trepidus* (rom. *treapăd)* şi se prezintă modificate semantic în *sermō castrensis* danubian. Acestei categorii de cuvinte i se încadrează şi lat. *sarcina* (rom. *sarcină).*

1. Dr. *sarcină* (ar. *sárțină,* ir. *sọrcirẹ*) este moştenit din lat. *sarcina* (Puşcariu, EWR, 1523; REW, 7598; DER, 7449; DEX ş. a.), care a mai fost continuat doar în v. it. *sarcina* şi apul., neap. *sarcẹnẹ* „legăturică de călătorie” (REW, 7598).

Lat. *sarcina* avea următoarea structură semantică: 1. legătură de boarfe, boccea, balot, (mil. frecv. pl.) bagaj personal al soldatului: *legionem sub sarcinis adoriri* (Caesar, 100 – 44 a. Chr.) ‘a ataca legiunea împovărată de bagaje’; *sarcinas colligere* (Sallustius Crispus, sec. I a. Chr.) ‘a aduna bagajele la un loc (pregătindu-se de luptă)’; *proiectis sarcinis fugiebant* (Caesar) ‘aruncându-şi bagajele, fugeau’;

[1] Cristian Mihail, *Modificări semantice în lexicul latin al românei sub influența mediului militar* (I), în CL, XXXV, 1990, nr. 1, p. 2-32; (II), în DR, s. n., I, 1994 – 1995, nr. 1 – 2, p. 313-319 şi (III), în DR, s. n., II, 1996 – 1997, nr. 1 – 2, p. 325-332.

2. sarcină a femeii, făt: *sarcina effundere* (Phaedrus, sec. I) a naşte; 3. (fig.) povară, sarcină: *sarcina publica rerum* (Ovidius, 43 a. Chr. – 17) povara conducerii statului; *sarcina sum tibi* (Ovidius) îţi sunt o povară (Guţu, DLR)[2].

Sensurile dr. *sarcină* sunt foarte apropiate celor ale etimonului latin: 1. greutate, povară – şi fig.; 2. legătură de spate; 3. îndatorire; 4. misiune; 5. graviditate; 6. (recent) mărime fizică (detalii în DEX). Ca orice cuvânt vechi, are multe derivate: *a însărcina, însărcinat, însărcinare, a desărcina, sărciner* (Mold., Trans. şi Olt.) „băţ cu ramificare ce se utilizează ca proptea" (DER, 7449).

2. Chiar şi sensurile ar. *sárţină* sunt, în mare, aceleaşi cu cele vechi ale dr. *sarcină,* cf.: *s'adúcă 'nă sárţină di leamne* să aducă o legătură (de spate) de lemne; *erá sárţina greáuă* era grea povara; *s'mi discárcu di 'nă sárţină* să mă descarc de o însărcinare; *va s'armâ'nă sárţină* va rămâne însărcinată etc. (Papaghagi, DDA).

3. În limbile romanice occidentale, sensurile dr. *sarcină* sunt redate prin formaţii noi de la cuvinte latine moştenite sau savante şi de superstrat *fără legătură cu mediul militar* (cf. DEF, DEI, DCELC şi NDELP), precum:

– pentru sensul „greutate": lat. *pe(n)sum* (it., sp. şi pg. *peso,* cf. şi rom. *păs,* fr. *poids);* lat. pop. **(in)carricare,* din lat. *carrus* „car" (pg., sp. *carga* şi *cargo* „sarcină" ş. a.); lat. pop. *fardelum,* provenit din arab. *fard* „încărcătura unei cămile" (v. fr., v. sp. *fardel,* fr. *fardeau* ş. a.) etc.;

– pentru sensul „legătură": lat. *fascis* (fr. *faix* ş. a.); lat. pop. *brachia,* pl. al lat. *brachium* (fr. *brassée* ş. a.); lat. pop. **facus* din grec. *phakelos* „legătură" (it. *fagotto* ş. a.) etc.;

– pentru sensul „îndatorire, sarcină": lat. *incumbĕre* „a fi în obligaţia cuiva" (sp. *incombencia* ş. a.); lat. jur. *obligātiō, -ōnis* (fr. *obligation* ş. a.); lat. *respondĕre* (pg. *responsabilidade* ş. a.); lat. mediev. *taxa* (fr. *tâche* ş. a.); cf. şi arab. vulg. *tarîha* „cantitatea de muncă ce se impune cuiva" (pg. *tarefa* şi sp. *tarea)* etc.;

– pentru sensul „misiune": lat. livr. *missiō, -ōnis,* iniţial cu sens religios (fr. *mission* ş. a.) etc.;

– pentru sensul „graviditate": lat. *gravida* (it. *gravidanza* ş. a.); lat. pop. *praegnāta,* cl., arh. *praegnās, -ātis* „însărcinată" (sp. *preñado);* lat. *gestatio, -onis* (it. *gestazione* ş. a.); lat. vulg. *grossus* (fr. *grossesse* ş. a.); lat. pop. **bara* (sp. *embarazar* „a împiedica", de unde *embarazo)* etc.;

– pentru sensul „mărime fizică" formele sunt similare modelului românesc (pg. *carga eléctrica, útil, estática,* fr. *charge* ş. a.).

4. Datorită complexităţii semantice dezvoltate în dr. *sarcină,* multe dintre cuvintele latine de la baza acestor formaţii noi nu au mai fost continuate în română. Faptul contribuie la demonstrarea particularizării limbii române, în aria neolatinităţii, prin efectele limbajului său militar ancestral.

5. Opinăm că lat. *sarcina* a fost preferat şi generalizat în *sermō castrensis* de

[2] Lat. *sarcina* (utilizat mai ales la pl.) provine din lat. *sarcio, -ire, sarsi, sartum* „a reface, mai ales prin cusut", de unde sensul „pachet(e), bagaj(e) învelit(e) într-o pânză cusută" (DEL).

comandanţii armatelor – în primul rând, prin cunoscutele calităţi literare ale textelor lui Caesar – pentru sensul său „povară publică”, spre a se sugera soldatului că poartă în spate o parte a acesteia, cu dorinţa de a-l motiva/responsabiliza şi pe această cale în lupte. Astfel, a fost marginalizat în limbajul militar şi nu a mai fost continuat, în *latina de frontieră* orientală, lat. *pēra, -ae* „raniţă” (REW, 6397), care nu avea vreun indice semantic cu putinţă de responsabilizare a vorbitorilor.

Referitor la tendinţa lui Caesar de a mobiliza/responsabiliza armatele prin limbaj, să ne amintim de splendida metaforă „patrie” din lat. *terra* „pământ”, care a fost moştenită (dintre toate limbile europene) doar în rom. *ţară,* prin mediul militar preponderent din regiunile nord- şi sud-dunărene.

6. Sensul „sac de spate al soldatului” al rom. *sarcină* (aflat în etimonul său), cel care a determinat continuarea în română a lat. *sarcina,* a dispărut. Faptul nu trebuie să surprindă, dacă se are în vedere destinul şi al altor cuvinte militare latine. Căci, pe parcursul secolelor, organizarea, strategia, tactica, armele, echipamentul şi emblemele antichităţii latine s-au schimbat, începând chiar prin confruntarea cu invaziile barbare – slave, în est, şi germanice, în vest – care au influenţat termenii militari.

Astfel: rom. *război* < v. sl. *razboj* „ucidere” şi fr. *guerre* ş. a. < francic **werra* au eliminat lat. *bellum* (Tagliavini, 1997, p. 215); rom. *pinten* < sl. **pętino* şi fr. *éperon,* v. prov. *esperon,* it. *sprone* ş. a. (DEF) au înlocuit lat. *calcar, -āris;* rom. *steag* < rus. *steag,* cf. sl. *stegu* (DER, 8145, DEX) şi fr. *étendard,* sp. *estandarte* ş. a. < francic **standhard* „simbol al fermităţii”, din *standan* „a sta în picioare” şi *hard* „ferm” (DEHF), au eliminat lat. *signum, -i* şi *vexillum, -i;* rom. *tabără* < sl. *taborŭ* (DEX) şi fr. *bivouac* < germ. helv. *bîwacht* „patrulă suplimentară de noapte”, din *bî* „pe lângă” şi *wacht* „gardă” (DEHF), au înlocuit lat. *castra, -ōrum* etc.

7. Tot astfel, rom. *sarcină* a pierdut sensul „sac de spate al soldatului”, pentru care s-a impus cuvântul rom. *raniţă,* provenit din rus. *ранец (ranec)* (DEX), cf. sb. *ranac, ranca,* împrumutat din germ. *Ranzen* (DER, 7052). În conformitate cu influenţele inamicilor tradiţionali şi ale continuatorilor lor statalizaţi, în vest, fr. *havresac* (atestat, în anul 1672, sub forma *habresac)* este un împrumut al germ. *Habersack* „sac de ovăz”, introdus de soldaţii francezi care reveneau din Germania, în timpul şi după Războiul de 30 de ani cu Imperiul Habsburgic (DEF, DEHF).

8. Astfel, pentru sensul militar „raniţă”, în toate limbile romanice, nu au mai fost continuaţi termeni latini clasici şi nu există formaţii noi militare de la cuvinte latine cu sens nemilitar apropiat („desagă” etc.), precum: *pēra, -ae* (prezent doar în derivatul diminutival dialectal *piraka* „taşcă”; REW, 6397) şi compusul său *saccipērium, -i* „buzunar, taşcă pentru portmoneu” (DEL), *loculus, -i* „obiect cu compartimente” (diminutiv din *locus, -i* „loc”) (DEL), *mantica, -ae* „sac (de spate)” (DEL), continuat şi cu alte sensuri (REW, 5327) etc.

9. *În concluzie,* deşi a pierdut, peste secole, din structura sa semantică, unul dintre sensurile sale principale, care i-au asigurat prezenţa, frecvenţa şi perpetuarea în limbajul militar dunărean („sacul de spate al soldatului”, preluat de forma

raniță), lat. *sarcina* a fost continuat în română tocmai datorită acestei semnificații şi încărcăturii sale semantice metaforice de responsabilizare cetățenească/ patriotică, asociată de comandanții armatei romane sensului său concret. Astfel, în forma (d)r. *sarcină,* în derivatele ei şi în expresiile aferente, s-a dezvoltat, cu precădere/tradițional, acest sens figurativ, în semnificațiile „obligație”, „îndatorire”, „răspundere (materială sau morală)”, „misiune”, „slujbă”, „calitate de slujbaş” şi „rol” (cf. DEX). Tot astfel, pentru redarea acestor sensuri, au devenit inutile continuarea unor cuvinte latine clasice şi căutările unor formații noi de genul celor din grupul limbilor neolatine occidentale.

Rom. *sarcină* reprezintă încă un exemplu de prezență, în româna contemporană, a unor cuvinte latine modificate în mediul de apărare roman şi dacoroman (şi continuate în cel românesc), față de atacurile barbarilor germanici, slavi şi turanici şi față de cele ale descendenților lor statalizați.

Importanța lingvistică (contribuția la particularizarea românei în aria romanității) şi istorică (atestarea rezistenței neolatinității orientale pe locurile sale ancestrale) a acestor *„fosile”* a fost dezvoltată/demonstrată pe parcursul etapelor acestui studiu.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

DCELC = J. Corominas, *Diccionario critico etimológico de la lengua castellana,* Berna, 1954 – 1957.

DEF = O. Bloch, W. v. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française,* Paris, 1950.

DEHF = J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français,* Larousse, Paris, 1996.

DEI = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano,* Florența, 1950 – 1957.

DEL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine,* Paris, 1959.

DER = Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano,* Tenerife, 1966.

Guțu, DLR = G. Guțu, *Dicționar latin-român,* Bucureşti, 1983.

NDELP = R. Fontinha, *Novo diccionário etimológico de la lingua portuguesa,* Porto, f.a.

Papahagi, DDA = T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general şi etimologic,* Bucureşti, 1974.

Puşcariu, EWR = S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache,* Heidelberg, 1905.

Tagliavini, 1977 = C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine,* Bucureşti.

Celelalte abrevieri sunt cele uzuale.

Bucureşti, Str. Dr. Iacob Felix, 61